

A RÁDIÓ ÉS AZ IRODALOM.

ARÁDIÓ a nagy tömegeké, a nagy tömegek pedig a magasabbrendű irodalom iránt nem érdeklődnek. Az átlagos rádióhallgató irodalmi igényét teljesen kielégíti napilapjának irodalmi része, esetleg megveszi még valamelyik igen olcsó folyóiratot, az újságok néhány filléért árult könyveit. Az átlagos rádióhallgatónak nincsen középiskolai irodalmi előképzettsége, a műfajokról és az irodalomértékelés szempontjai felől nem tájékoztatta soha senki. Temérdek ember a rádió útján jutott először életében irodalmi alkotások megismeréséhez; felnőtt korában kapta meg e felfedezésnek olyan örömeit, melyek a közép- és főiskolát jártak számára természetesen voltak tanulókorukban. Amit mi műveltek irodalomnak nevezünk és szemünkkel tettünk magunkévá, abba ezek az embertársaink most ízleltek bele csak a fülük útján.

A rádió és irodalom viszonya a súlyos kérdések egész tömegét veti fel nap-nap után s e soraink e kérdéstömkelegből igyekeznek megbeszélni a legérdekesebbeket, mégpedig a dolog minden oldalát ismerő tárgyilagossággal.

1. A szemmel való felfogásra szánt, azaz a könyvekben és lapokban nyilvánuló irodalom jóval könnyebb helyzetben van a bírálattal szemben. Ez a megállapítás a szemnek és fülnek egyszerre szóló színpadi irodalmi művekre is érvényes. Mindezekenél az író, a közönség és a kritikus irodalmi műveltségben közelebb van egymáshoz, mint a rádiónál. Egy-egy lap, egy-egy színház közönségének egyéni és tömeglelke nagyjában mindnyájunk előtt ismert; tudjuk, mi fogja meg az embereket, mit szabad az írónak, mit nem; az író irodalmi számítása ezekre a tényezőkre épül meglehetősen biztonsággal.

Milyen más a helyzet a rádiónál! A kritika itt, nem tudván hirtelen megtalálni az új helyzet szempontjait és eszközeit, még mindig az irodalmi kritika régi fegyverzetét használja a rádióra, vagy ami még rosszabb, zenekritikusokra bízta az irodalmat is, mivel a rádióműsor kétharmada zene. Ez a «többségi elv» legjobban a zenekritikusokat hozta zavarba; van köztük, aki érzi hivatlan voltát és inkább tapintatosan agyonhallgatja az irodalmi részt; mások nyugodtan dolgoznak az első megdöbbenés után zenei szempontjaikkal az új területen is. A rádióbírálat és a közönségvélemény ezért aránylag ritkán fedi egymást, ma még a kritikus nem ismeri azt a közönséget, melynek nevében oly bátran beszél.

2. Rádió csak egy van, irodalmi irány több. A többféle irodalmi irány mind szóhoz akar jutni a rádióban és ez a törekvés természetes is. Az a kapcsolat azonban, mely az egyes irodalmi irányok és politikai pártprogrammok között fennáll, nem mindig természetes. Szociálista vagy még baloldalibb politikai árnyalatok tömegekre hivatkoznak politikai érveléseiknél és a hozzájuk csatlakozó irodalmi törekvések ugyanakkor a tömegek lelkétől végtelen messzeségben állnak. Ezek az ellentétek a rádiónál feltűnő módon jutnak kifejezésre: a pártlap a legmodernebb zenét és az expresszionista irodalmat követeli, míg ugyanakkor a párttag, a szegény munkásember iszonyodva tiltakozik levelé-

ben az ilyesmik ellen. Nyilvánvaló dolog, hogy amíg valamely rádióelőfizető politikai nézeteiben baloldali lehet, ugyanakkor most bontakozó irodalmi igényei az egyszerű mesélés, a naiv vígjáték, ősi versritmus körül alakulnak ki, azaz a politikai és művészeti progresszivitás nem jár együtt a lelkekben.

3. Tiszta irodalmat, mondják az irodalmárok. Derűs irodalmat, követeli a közönség. Itt is sajátságos ellentét mutatkozik. Nálunk még mindig él orosz irodalmi hatások alatt valami olyan értékelési gyakorlat, hogy csak a nehéz, sötét témájú alkotások jelentik a tiszta irodalmat, ezek is főleg akkor, ha a parasztok életével foglalkoznak. Ami mosolygós, menten a megvetett «szórakoztató irodalom» csoportjába kerül. Az irodalmi diktatura, mely makacsabb és kérérlhetetlenebb a politikai diktatúránál, azt a parancsot szeretné adni a rádióknak is, hogy *ne törődjen a közönséggel*. E diktatúrának az a jelszava, hogy a tömeg igényeit a tömeg érdekében nem szabad meghallgatni. Engedékenyebb az a felfogás, mely a tömeget nevelni akarja. A nevelési szándék azonban nem óhajt átmenetet és legfőképp: nem tűr semmi régít.

Az úgynevezett tiszta irodalom terén más a követelés a rádió és más a nagy kiadócégek irányában. Ma az írók jórészét a kiadó nevezi ki; egy-egy könyv vagy összes kiadás a szemérmetlen reklámozásnak olyan mértékével történik, hogy az irodalom kisszámú barátainak elmegy a kedve minden lelkesedéstől. A napilapoknak hirdetési moráljuk egyszerűen nincs; a millimétersor megfizetésén múlik az irodalmi érték és írói rang. Köteles-e a rádió magáévá tenni ezt az értékelést? Az irodalmi közvélemény, melynek a nagy kiadók diktatúrája ellen alig van eszköze, melynek az írói kinevezésekre nem igen akad szava, a könyvkiadás terén belenyugszik «a közönség óhajába». Viszont a rádiónál bizonyos idegességgel néz mindent, a közönségérdeket kevésbé hajlandó figyelembe venni.

A rádió ebben az íróavatási és méltánylási zürzavarban világszerte önálló utat igyekszik követni. Nagyobb hatalom, mint a könyvkiadás, sőt idestova nagyobb erő a sokféle és mindig önmagát romboló sajtónál is. A hirdetések útján való jövedelemszerzésre az előfizetéses rendszernél nincsen szükség. Szempontjai magasabbrendűek lehetnek, nem kell kétségbeesetten tömegsikerért lihegnie. Hallgatóinak szükségleteit helyesen felismerve adhat irodalomtörténeti képzést szemelvények alakjában, régebbi színdarabokat is hozhat. Gondot fordíthat történelmünknek irodalmi alkotásokban való megismertetésére, ami az elszakított magyarság új nemzedéke szempontjából fontos. Az írónak szabadsága van megírni mindazt, amit lelkiismerete szerint elmondandónak tart. Az olvasónak viszont ugyanily joga van elfogadni vagy visszavetni bármely író bármely alkotását. A művészi szabadság és az elfogadó-visszavető szabadság viszonya a rádiónál nem oly egyszerű, mint a könyvírás és a könyvvásárlás ügye. A könyvnek nincsen oly szabadbejárása a családba, mint a rádióknak. A könyvet magunk keressük fel; ha pedig a mai általános erkölcs szempontjából kivetnivalót kapunk benne, sokkal kevésbé tehetjük felelőssé érte az író és kiadót. A rádió állandó családtag. Biznak benne a mai erkölcsirend szerint élő emberek. A könyv lehet új erkölcsöt követelő, az írás hirdetheti az élenjárók új szempontjait, mert azok veszik csak kezükbe, akik megértik vagy megérteni szeretnék. A rádió viszont nem kicsiny avantgarde embercsoportot szolgál, hanem országfentartó nagy tömegeket, melyek csak lassan, fokozatosan mennek a legelőljárók után. Nyilvánvaló ebből, hogy a legirodalmibb folyóiratok kísérletező, úttörő anyaga nem alkalmas rádióközvetítésre, ezeket vagy egyáltalában meg sem értenék,

vagy ami még rosszabb : a félreértések az író művészi szándékát egészen másfelé terelnék.

4. Az író és az előadandó mű kiválasztása ezért egyik legnagyobb gondja a rádiódramaturgiának. Adhat-e teljesen új, eddig ismeretlen írókat a rádió? Írók között, bírálók között sokszor hallja az ember, hogy teljesen ismeretlen nevek is szerepelnek a rádió felolvasóinak sorában. E megállapítások az ismeretlenség tényének megállapításánál nem mennek tovább, azaz nem hivatkoznak hallgatás útján szerzett tapasztalataikra az ismeretlenek előadott művei felől. Amíg napilapban, folyóiratban, színpadon, könyvben valaki minden előzmény nélkül előállhat alkotásával, a rádióban ezt panaszneven emlegetik. Általában az a tapasztalat mutatkozik az európai rádiózásban, hogy a műsor mindennapi irodalmi anyagát a közepes írók szolgáltatják. Legáltalánosabb bírálati megállapítás Európaszerte a leghíresebb írók ritka rádiószereplése. Galsworthy például 1930 őszén szerepelt először hazája rádiójában darabban, noha a brit rádió 1922 óta fennáll ; az utóbbi év leforgása alatt a világnevek közül kétszer szerepelt Shaw a brit rádió mikrofonkockája előtt, ekkor sem írói alkotással ; egyszer beszélt Hauptmann Gerhart, egy színpadi jubileumon tartott üdvözléssel ; egyszer Thomas Mann ; a franciáknál a második írói garnitúra szerepel a mikrofon előtt, ebből is azok, akik inkább hirlapírók ; az olasz műsorokban hasztalan keresnök D'Annunzio, Deledda, Niccodemi, De Stefani nevét ; nem olvasott fel Knut Hamsun, nem Lagerlöf Zelma, nem Sigrid Undset ; a spanyol rádió sem ad világneveket.

A rádiók vezetői mindezt igen jól tudják és a megmagyarázó okokat is feltárják. Ilyenek : számos nagy író nem szeret beszélni, közülük sok egyenesen rossz előadó ; a rossz kiejtésű, beszédhibás, megnefelelő hangú írók félnek magukat az ilyen, nem kedvező oldalról bemutatni ; az igen nagy hírré jutott írók gyakran idősek és újítástól irtózók, akik félnek a mikrofon előtt való szerepléstől ; számosan még ma sem ismerik a rádió mérhetetlen jelentőségét és csak alsórendűbb tömegszórakoztatót látnak benne ; anyagilag elkényeztetett világnevek kevésnek tartják azt a tiszteletdíjat, amit a rádió nyújthat nekik.

Sajátságos, de igaz, hogy a világ leghíresebb muzsikusai sokkal tisztábban látják a rádió életátalakító erejét, mint a legtöbbre értékelt írók. A kiemelkedő magyar íróknak a rádióról vallott felfogása szinte kivétel más nemzetek kényeztetett íróihoz mérten : mai legkiválóbb íróink állandóan szerepelnek a rádió előadói között, csak Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos, Surányi Miklós, Karinthy Frigyes, Mécs László, Aprily Lajos, Móra Ferenc, Komáromi János, Hevesi Sándor, Csathó Kálmán, Kozma Andor stb. nevére kell gondolnunk. Ezek mellett a jó és elismert, az elsoroltak novelláival és verseivel vetekedni tudó elbeszélők, költők egész sorát említhetnők, köztük a Napkelet ismert novellistáit is. A vezetőnevek közül csupán kettő-három hiányzik, ezek mikrofon elé ülni nem is akarnak. Hogy néhány író tökéletesnek találja a rádió irodalmi műsorát, ha minden héten ő szerepelne, érthető és menthető emberi gyengeség, melybe többé-kevésbé mindnyájan beleesünk.

5. Mit adhat a rádió a ma szokásos irodalmi műfajokból? Mindent, ami eseményszerű, gyorsanpergő, rövid.

A vers csak kitűnő előadásban hat, akkor is keveset szabad adni belőle. Ha a költő egyúttal olyan szerencés rádióelőadó, mint nálunk ma Mécs László vagy Gyula diák, a vers tömegsikere kétségtelen. Ehhez azonban a vers megfelelő voltán kívül jó rádióhang, világos, szép beszéd, erős szavalókészség kell,

amivel igen kevés költő rendelkezik. Általában : a szabad versnek, a nagyon is jelképesnek nincs keresnivalója a rádióban, az ilyesmit egyszerűen nem értik meg és kikapcsolják hallatára a készüléket. A világos, felemelő, ütemes verseknek vannak csak hallgatóik.

Az elbeszélés terén a cselekményes, leírással, lélekrajzzal nem sokat bibelődő alkotások számíthatnak sikerre. A rövidség itt még nagyobb erény, mint a napilapoknál és újabban a folyóiratoknál is. Ma, az általános tárcalesajnálás korszakában számos írónak nehéz ezt megtanulni; aki négy-öt tárcalámban nem tudja egészséges, kerek szerkezetben elmondani meséjét, nem jut a rádióban sikerhez. Mese kell, nem lélekelemzés, nem táj- vagy jellemfestés. A német rádiókban csak az úgynevezett «Kurzgeschichte» juthat újabban szóhoz, ilyenből kettő-három is mehet az «Erzählung» helyett. Az angolok a «short story»-kat szeretik, a short-ot azonban nagyon komolyan veszik.

Hálás elbeszélőműfaj a rádióban újra feltámadt hajdani «csevegés». Ennek az ötletes, sok tárgyi tudást és ragyogó stíluskészséget igénylő műfajnak nálunk még kevés művelője van a rádióban, a jövő azonban mind nagyobb teret fog neki adni. Azt a kevés író, aki csevegni tud, ma még teljesen lefoglalják a napilapok.

Az esszének nem sok keresnivalója van igazság szerint a rádióban, de azért néha megüli a műsorokat. Okosan, népszerűen, a nagy tömegek igényeihez mérten kevés tudományos író beszél; a tudományos és politikai élet emberei nem világosodnak meg sokszor rádiófelolvasásuk félórájára. Esszéket olvasnak bele a mikrofonba, melyek jók a szakfolyóiratokban, de annál kevésbé alkalmasak a rádió közönségének oktatására.

Színjáték dolgában a rádió visszaviszi az írókat az erősen cselekményes egyfelvonásos felé. Háromfelvonásos darabokat rádión végighallgatni nagyon fárasztó mulatság; a rádió természete parancsolón dönt a kevésszereplőjű, élénk párbeszédben lefolyó egyfelvonásos mellett. Ezekben van ma igazi szűkség, mivel a színházban viszont nem divat az egyfelvonásos és így a színműíró minden nyúl farknyi, egyfelvonásosra is alig futó ötletét három felvonásra nyújtja ki, gyakran igazi verejtékezéssel. Az ötlet rádióknak feldolgozva kétszeresen is kevesebb pénzt hoz színműírói felfogás szerint, hiszen háromfelvonásos helyett csak egyfelvonásos lesz, ezenfelül meg csak egy este megy, a színházban számítható többszöri előadással szemben. Beérkezett színpadi íróktól ezért nem is várható rádiószínmű; ide egészen új, magában a rádióban megnőtt írógárdára van szükség. Ezek az új írók válthatják valóra a rádió különleges színjátékát, a hangjátékot.

A hangjáték fogalma körül meglehetősen zavarokat találunk még a rádió-kritikusoknál is. Legtöbben valami különös, csengő-bongó, túlkölő, recsegő, fújó-robbanó dolgot értenek a hangjátékon, azt hiszik, hogy különféle hangok a szereplők és ezek viszik előre a cselekményt. Olyan hittel is találkozunk, hogy a hangjátékban a hang maga a fontos, nem a drámai cselekmény, mert itt teljesen új, önálló műfajról kell beszélnünk. A képzőművészetből, zenéből, filmből ismert legújabb irányok a rádiót egyenesen a maguk számára szeretnék lefoglalni és a legbizarrabb hangdadaista, hangkubista kísérleteiket nevezik hangjátéknak. E szertelen kísérletek hazája csaknem kizárólag Németország, hol Hörspiele, Hörfolge, Funkrevue címen nagyon elütő tartalmú és kidolgozású játékokat kapunk. A régi és mély színházi kultúrával bíró franciák és olaszok nem sokat hangjátékoznak, hanem a színpadon is jól bevált, gyorsmenetű, lélekrajzzal nem sokat foglalkozó, cselekményes egyfelvonásos szín-

darabjaikat játszatják mikrofon előtt. Az angolok régi színpadi darabokat és erősen cselekményes regényeket iratnak át rádiójátéknak (radioplay). Mi magyarok hangjáték alatt nem önálló műfajt, hanem hangon át való megértésre és élvezésre különösen alkalmas színdarabot értünk, mert a dráma ősi lényegén hangot adó szerszámok nem változtathatnak.

A színház versenytársat, sőt közönségvonó tényezőt lát sokszor a rádióban. A maga megüntságát, kiélt formáit, a Guckkastenbühne elavultságát nem veszi számba a rádióról való véleményalkotásakor. Az emberek természetesebben élnek, sokat járják az erdőket-mezőket, sportokkal törődnek inkább, a mindjobban fejlődő hétvégi mozgalom színházak helyett vizek mellé, meg hegyekbe viszi őket, a rádió hú kísérorjuk mindenütt. A színház hovatovább nem jelent társadalmi eseményt, magunkat mutogató esti össze gyülekezést. Régi életforma, melynek nincsen meg az áhítatos tisztelete többé. A rádió új. Demokratikus. Kényelmes. Egész világrészt odához a szobánkba. A modern élet egyforma külsejűvé tette a művelt világ valamennyi emberét, szemre nehéz különbséget találni a különböző országok lakói között; míg a beszéd ma is áthághatatlan korlátokat jelent. A különbségek nem a szokásokban és külsőségekben, hanem a hangban mutatkoznak meg; a rádió itt fogta meg a dolgot és ez sikerének az egyik titka. A színház jó ideje egyedül adott hangon, vagyis fülön át is irodalmat; a rádió megtörte ezt a monopóliumot és a színház vizuális hatásait pótolta mindenüvé való eljutásával.

Számosan vallják azt a felfogást, hogy a tiszta irodalmiság szempontjából a rádió több, mint a színház; a színháznál ugyanis a színész külseje, mimikája, cselekvése mind-mind megmásítón belejátszhatik az író elgondolásaiba, azaz a irodalmi alkotás élvezője megszabottabban kap mindent; a rádió ezzel ellentétben «hangos könyv», bensőségebben hat, az élvezőt is képzelőerőre szorítja, irodalmibbá teszi. Ez a szerepe átmeneti; csak addig lesz meg, míg a távolbalátás és hallás tökéletesedése olcsó látó- és hallórádiókészülékekkel tele nem szórja a világot. A rádió különleges irodalmi műfaja, a hangjáték tehát ugyanolyan valami volna, mint a némafilm; a műszaki fejlődés rövid átmeneti korszakának egyik irodalmi kifejezője. Egyérezékű dolog.

Ismétlem, az egyfelvonásosok új fénykorát jelenti irodalmi szempontból a rádió. Egyfelvonásos pedig kevés akad, eddig csak a kabarénál megrekedt írók művelték. Ez a kabarés álirodalom fekszi meg részben jobb alkotások híjján a rádiót; rendező, színész ennek a termékeit ismeri csupán, kész előadási garnitúrák ezekkel kaphatók csak, ami nehezen kiküszöbölhető kényelmi szempont. A rádió dícséretesen küzd e kabaréhinárral, de e két tényező miatt eddig nem szoríthatta át előadásait teljesen az irodalmi mesgyére.

A tiszta meg a szórakoztató irodalom sokszor rádióban is szembenálló ellenfelei a kettős műsortól várnak sokat, akárcsak a muzsikuskok. A kettős műsor irodalmi szempontból is azt jelentené szemükben, amit zeneiből, hogy tudniillik lenne egy elsőosztályú rádióműsor a csekélyszámú igen műveltek és egy harmadikosztályú műsor a többi rádióelőfizetők, népség és katonaság számára. Előre is nyilvánvaló, hogy minden író az előbbit tartaná egyedül «irodalmi»-nak és a mai panaszok megsokszorozódnának.

Irodalmi vonatkozású műsorszám az új könyveknek rádióban való ismeretése, mely tiszta és nem üzletes formájában hathatós irodalmi segítő eszköz lehetne. Nálunk, hála Istennek, nincsen ilyen könyvszemle, ahol pedig van, ott a kiadói önkény és írókinevezés eggyel több, talán minden másnál hatásosabb reklámeszközt nyert benne, melyet szavanként fizetnek.

Korunk legkifejezőbbnek tartott műfaja, a regény van leglehetősebben helyzetben a rádióban való szerepeltetés szempontjából. A ma divatos húszvagy ennél is több íves regények rádióban való felolvasása felette kockázatos volna a rádióvállalatok szempontjából. A rádió lelke még az operákat is összevonatta a legkiemelkedőbb számokból álló, úgynevezett rövidoperákká; ezt teszi a regénnyel is. Azok a rádióállomások, melyek műsorukba iktatták a regény műfaját, vagy sorozatos szemelvényeket adnak egy-egy regényből, vagy — és ez a divatosabb — magával az íróval beszélgetnek regényéről és olvastatnak fel általa legjobbnak tartott részleteket. Sokan helyeslik ezt és úgy látják, hogy az író ismertetése nyomán a belefízelt közönségnek nagyobb kedve kerekedik megvenni a könyvet magát; mások meg azt vélik, hogy minek megvenniök a könyvet, ha az író elmondta a lényegét maga? ! Kétélű fegyver, annyi bizonyos.

6. Az irodalmi műsorszámok élénkítésére Európaszerte divatosak a zenével kevert irodalmi egybeállítások. Hogy ezek hasznára válnak-e az irodalmi alkotásnak, nyílt kérdés. Ha nem is egészen, mégis valami olyan ízű csalogató ez, mint amikor a műcsarnok kiállításaira esti sétahangversennyel kísérelték toborozni a látogatókat. A muzsikát hatalmas tömegek hallgatták, a képeket alig nézte valaki. Az irodalomnak önmagában kell hatni, segítő művészet nélkül. Az igazi író nem szorul senkire és semmire, ha mesébe fog, ha költ. A rádióban is önönmaga az eszköze és ereje.

7. A tiszta irodalom jegyében és leple alatt állandó támadások folynak a magyar rádió ellen. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy e támadásokhoz az irodalomnak semmi köze sincs. Akik Magyarországon a sajtót és színházat birtokukba vették még a háború előtt, izgalommal látják, hogy a legnagyobb tömeghatású eszköz nem az övék, hogy a rádiót fajukat szerető magyar emberek vezetik a magyar lélek irodalmi és művészeti igényei szerint. A rádió műsora szerintük nem irodalmi, mert nem a sajtótrösztök gazdái kapják az előfizetési díjakat; a rádiót fölényes gúnnyal kell elintézni, mert keresztény és magyar. Ezen a ponton nincs megbocsátás, nem terem méltányosság, nem akad tárgyilagos bírálat: hatalmi harc folyik itt és a jóhiszemű, avatatlan magyar írók és rádióhallgatók közül sokan nem látják meg ezt, mikor az elszánt ostrom tudatosan beállított irodalmi fegyvertárából maguk is eszközöket ragadnak rádióbírálataiknál. Amíg keresztények, magyarok kezében lesz a magyar rádió irányítása, rossznak fogják hirdetni mindig, ezzel tisztában kell lennünk. A rádió pénze és tömegekre ható mérhetetlen ereje kell az ostromlónak, nem az annyit hangoztatott «tiszta irodalom». A «tiszta irodalom» itt valójában annak a fordított numerus claususnak rádióra kiterjesztendő vágyát jelenti, mely a közgazdasági intézményekben, színházban és sajtóban oly kérelhetetlen következetességgel érvényesül ellenünk.

Kilián Zoltán.